

Александар РАСТОВИЋ
Историјски институт
Београд

ЕНГЛЕСКА ЈАВНОСТ О УСТАНКУ У МАКЕДОНИЈИ 1903. ГОДИНЕ

Избијање устанка у Македонији 3. августа 1903. године изазвало је огромно интересовање европске јавности.¹ Ипак, највећи одјек овај само наизглед регионални догађај имао је у јавном мњењу и званичној политици Велике Британије. Већина Енглеза је са симпатијама пратила борбу хришћана против турске власти. Интересовање британске јавности за македонско питање нарочито почиње да се јавља од почетка XX века. Многобројни су извештаји путописаца, новинара али и они дипломатске провенијенције који говоре о тамошњој ситуацији, јачању револуционарног покрета ВМРО и улози њихових вођа, а пре свега Гоце Делчева. Са избијањем устанка нагло се умножио број оваквих извештаја из Македоније.

Међутим, још у јануару 1903. осам месеци пре избијања устанка, лорд Ленсдаун је приметио да су за Македонију нарочито заинтересоване Аустрија и Русија, као и да је тамо ситуација постала скоро неподношљива.² Ипак, он у том тренутку није желео да додатно компликује ситуацију већ се само залагао за наставак фебруарских реформи које је непрестано опструисао режим Абдул-Хамида.³ Велику заинтересованост за устанак у Македонији показао је и британски парламент. У предвечерје устанка либерални посланик у доњем дому парламента и члан Балканског комитета Џејмс Брајс покренуо је питање Македоније истичући постојање контрадикторних извештаја о стању које је тамо владало. Говорећи о спровођењу ре-

¹ Луиђи Албертини у првом тому своје монументалне студије, *Узроци рата 1914. године вол. I, Европски односи од Берлинског конгреса до Сарајевског атентата*, устанак у Македонији назива револуцијом. L. Albertini, *The Origins of the War 1914*, vol. I, *European Relations from the Congress of Berlin to the Sarajevo Murder*, London 1952, 132.

² *British Document on the Origins of the War, 1894-1914*, (у даљем тексту В. Д.) vol. V, *The Near East. The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia 1903-1909*, London 1928, № 1, 2, Lansdowne to Plunkett, Lansdowne to N. O. Conor, January 6, 9, 1903, 50-51.

³ R. W. Seton-Watson, *British Policy in the Near East*, *The Contemporary Review*, June 1929, London 1929, 4.

форми изнео је реалну оцену да су „обећане турске реформе које су тако бучно прихватиле Аустрија и Русија биле мртве пре него што су и рођене“.⁴ Такође је споменуо и масакре над цивилним становништвом као и да су велике силе незаинтересоване за решење тешке ситуације. На крају говора затражио је веће ангажовање своје земље у „македонском случају“ као и да Македонија треба да добије аутономију.

Само неколико дана након избијања устанка македонско питање је поново стављено на дневни ред британског парламента. Посланик Џемс Брајс је 10. августа својим колегама изложио генезу увођења реформи у ту провинцију турског царства истичући да су се оне неуспешно спроводиле. Од владе је тражио јасан одговор о томе какав ће однос заузети према устанку и какве ће мере покренути да се то питање реши. Одговорио му је директно председник владе Алфред Балфур који је указао на то да је тај део Европе дуго био извор потешкоћа. Доследан свом туркофилском опредељењу, конзервативац Балфур је изнео разлоге који су по њему довели до избијања устанка, што ће наредних недеља и месеци изазивати огромну негативну реакцију широм Велике Британије. „Ја верујем да историјска истина изискује од нас да кажемо да биланс криминалитета лежи много више код револуционарних чета него код турских трупа“.⁵ Изразио је спремност свог кабинета да пружи помоћ Турској за увођење елементарних принципа реда и мира у Македонији. И Горњи дом парламента је такође разматрао ситуацију у Македонији насталу избијањем устанка. Посланик Спенсер је 13. августа поставио питање лорду Ленсдауну о ситуацији у Македонији и изразио своје гнушање због лошег стања које је тамо владало. И Спенсер је затражио одговор на питање како ће се понашати Велика Британија у новонасталој ситуацији. Лорд Ленсдаун је, као и његов колега председник владе заступајући туркофилску позицију, одговорио доста неодређено напомињући да су „створене могућности за увођење реформи и да ће влада наставити да прати догађаје“.⁶

Као што смо истакли Балфуров говор, посебно онај део у коме је за избијање устанка оптужио криминалитет револуционарних чета, изазвао је бурне реакције и негодовања у британској јавности која је ту изјаву искористила да наредних недеља и месеци исказе своје незадовољство против владе, а симпатије према устаницима. Целокупну активност против конзервативне Балфурове владе и агитацију у корист афирмације македонског питања водили су либерални посланици. Они су у томе видели погодну прилику да афирмишу целокупну своју политику, а своје политичке про-

⁴ Х. Андонов-Пољански, Дебата у британском парламенту о Илинденском устанку, НИИ, 664, Београд 1963, 29. X, 12.

⁵ The Parliamentary Debates, Fourth Series, vol. CXXVII, 1903, London 1903, 695-697; Х. Андонов-Пољански, Дебата у британском парламенту, 12.

⁶ The Parliamentary Debates, Fourth Series, vol. CXXVII, 1903, London 1903, 1122-1123; Х. Андонов-Пољански, Дебата у британском парламенту, 12.

тивнике дискредитују, поразе и уклоне са власти. У новој дебати у парламенту 14. августа посланик из Ливерпула, О Конор говорио је о масакру над хришћанима у побуњеним деловима Македоније и оптужио велике силе да су одговорне за тамошње стање. Посебно је апострофирао одговорност своје земље и владе. Балфура је оптужио да је својом изјавом унео велику конфузију и збрку. Изнео је мишљење да су симпатије Енглеза у Македонији на страни угњетених, а не на страни оних који их тлаче. Цитирао је текстове из британске штампе који говоре у прилог становништву Македоније.

Тако је, на пример, угледни *Daily News* писао да је „Турска од Македоније направила пакао на земљи“, док је *Times* констатовао да су се „устанници борили против најгоре управе у земљи“. Исти лист је оптужио Балфура да је сувише времена посветио истраживању насиља које су наводно починили хришћани и да је пронашао само једна такав случај. На крају говора, О Конор је поновио оптужбу изнету на рачун владе Велике Британије да је она одговорна за анархију у Македонији. Његове оцене подржао је и посланик Џемс Брајс који је реагујући на изјаву Алфреда Џемса Балфура о одговорности револуционарних група рекао да „део одговорности за стање у Македонији носе они који су је оставили под турском управом“. Алузија на британску владу је била очигледна. Затражио је и енергичнију акцију великих сила како би се турска власт у Македонији уклонила и успоставила аутономија. То би по њему било једино решење које би тамошњем становништву омогућило срећу и просперитет.⁷

Поред осуде оцена британског премијера о одговорности револуционарних банди за избијање устанка које су изговорене у парламенту и штампа је оштро реаговала на те изјаве, а посебно она либералне оријентације. У тексту, *Macedonia and Britain (Македонија и Британија)*, уредништво листа *The Spectator*, оштро се 3. октобра 1903. окомило на ту изјаву председника владе, као и на оцене које је изнео у Манифесту о Македонији, упућеном надбискупу од Кентерберија. Подсетимо да је у том писму Алфред Балфур одбио одговорност своје земље за дешавања у Македонији и истакао да тамошњи хришћани то јест, како их он назива егзархисти и патријархисти би, и поред злочина који се над њима врше, и даље више волели да су под влашћу Турске него било које друге владе, јер би у случају ослобођења ризиковали грађански рат с обзиром на то да тамо владају расне и верске разлике.⁸ Лист је оштро критиковао такве чудне аргументе свог премијера напомињући да док јавно мњење и гласачи Енглеске траже заустављање тих злочина, Балфур их толерише. Председник владе је оптуживан да не жели интервенцију против турске владе као и да ће сваки паша у његовом писму наћи оправдање за предузимање енергичних репресалија према хришћанском становништву и наставак злочина који се

⁷ The Parliamentary Debates, Fourth Series, vol. CXXVII, 1903, London 1903, 1312-1326; X. Андонов-Пољански, Дебата у британском парламенту, 12.

⁸ Macedonia and Britain, The Spectator, 91, October 3, 1903, 511.

огледају у спаљивању села, клању деце, печењу људи, насилном понашању према женама и девојкама и убијању Бугара (у тексту овог листа али и скоро свих осталих британских новина за становништво Македоније се користила та национална одредница, нап. аутора), без обзира на то да ли носе оружје или су ненаоружани. На крају текста Алфред Балфур је оптуживан да води млитаву и узалудну политику.⁹

У жеку устанка британски посланик у Цариграду Николас О Конор, упутио је 28. августа 1903. године опширан извештај лорду Ленсдауну, шефу Форин Офиса о ситуацији у Македонији у коме је упозоравао на тешко погоршавање политичке ситуације не само у тој области већ и на целом Балканском полуострву. Указао је и на то да код муслиманског становништва расте огорченост, као и уверење да је боље ући у рат него ризиковати да се изгубе европски поседи. Његова је процена била да је у том тренутку Турска на том простору концентрисала више од двесто хиљада војника и да је поред њихове лоше дисциплине тешко замислити да ће се догодити неки тежи екцеси или злочини. Ипак, упозорио је на изјаве бугарских државника који никада нису оклевали да признају да постоји могућност да дође до њиховог мешања у македонску ствар, то јест дизања на оружје да би помогли македонској браћи. О Конор је изразио уверење да ће Русија учинити све што је у њеној моћи да се избегне опасност од компликација на Блиском истоку, али и да су у Петрограду изненађени снагом револуционарног покрета и енергијом коју испољава македонски комитет. Исакао је бојазан да ће руска влада бити под снажним притиском панславистичких комитета у случају да турске трупе прибегну репресији према македонским устаницима. Зато није био далеко од размишљања да уколико се стање анархије продуби, ипак може доћи до руске интервенције.

О Конор је изнео став да је фебруарска шема аустроугарских реформи доживела дебакл, и да којим случајем постоји могућност њеног оживљавања, она не би могла да допринесе пацификацији Македоније. Зато је сматрао да Аустро-Угарска и Русија треба да признају неуспех реформи и да нешто морају да предузму без оклевања, уколико желе да избегну шире европске компликације. Британски дипломата је предлагао да се друге силе укључе активно у решавање македонског питања, као и да се морају предузети драстичне реформе како би се обезбедио мир. Сложио се са предлогом македонског револуционарног комитета да би за Македонију спасоносно решење било именовање једног хришћанског генералног гувернера који би био независтан од Порте и отоманске администрације.¹⁰

Осим тога, британска штампа и то опет нарочито она либерална, током устанка дала је снажан допринос актуелизовању и популарисању македонског питања. Многи угледни Енглези објављивали су своје текстове и

⁹ Isto.

¹⁰ B. D., vol. V, N° 13, N. O. Conor to Lansdowne, August 28, 1903, 59-61.

коментаре у којима су се залагали за права хришћанског становништва Македоније. Тако је, на пример, публициста Ноел Бакстон на ступцима *Times-a*, 12. септембра 1903. године објавио чланак, *A Macedonian Policy* (Македонска пољитика), где је истакао да је имао прилику да у четири наврата борави међу народима Балкана, који за разлику од Енглеза нису заборавили да Велика Британија сноси одговорност за тамошња збивања. Читаоце *Times-a* и грађане своје земље Бакстон је упозорио да у Македонији голоруки народ трпи неизрециву беду и да они за такво стање оптужују управо Енглезе. Бакстон је у тексту изнео мишљење да је Велика Британија начинила велики грех према становништву Македоније и да је окрвавела своје руке. Међутим, сматрао је да се то стање може променити и да Велика Британија може да се искупи тако што ће искрено интервенисати и предузети следеће мере: борити се у прилог именована гувернера Македоније и омогућити стицање независности у односу на Порту. По Бакстоновом мишљењу, Велика Британија не сме да се плаши те своје дужности и не би требало да је пребацује другим силама које имају своје интересе у Македонији.¹¹

Најутицајније новине слале су и своје специјалне и ратне извештаче на лице места. Издвајала се група познатих новинара чија је специјалност била искључиво Македонија. Међу њима су најпознатији били: Џон Доналд, политички дописник и Алфред Хејлс, војни извештач *Daily News-a*, Џејмс Баучер, специјални дописник *Times-a*, А. Хамилтон, војни извештач агенције *Reuteurs*, Рединалд Вајон, дописник *Daily Maily-a*, Хенри Бреилсфорд, извештач *Manchester Guardian-a*. У званичним британским круговима су иначе били свесни значаја јавног мњења у алармирању британског грађанства због избијања македонског устанка као и да је због тога нужно ангажовање Форин офиса по том питању. У том смислу Солзбери је 20. октобра 1903. године писао председнику владе Алфреду Балфуру да се јавно мњење не може игнорисати и да се морају предузети мере које ће смирити ситуацију у Македонији.¹²

Посебан сегмент британске заинтересованости за дешавања у Македонији за време устанка односио се на војна питања као што су предности ове турске провинције у војном погледу, бројност и оспособљеност турских трупа које су тамо стациониране, војно-политичка ситуација и слично. О томе је нарочито исцрпно писао Френсис Ричард Маунсел, британски војни аташе у Цариграду од 1901. до 1905. године. Из једног његовог извештаја који је послао својим претпостављенима у Лондон 6. маја 1903. године сазнајемо да је у том тренутку на територији Македоније било распоређено 142.000 турских војника.¹³ Веома су бројни и његови извештаји о

¹¹ N. Buxton, A Macedonian Policy, The Times, September 12, 1903.

¹² Salisbury to Balfour, B. P. Add. MSS, 49757, October 20, 1903.

¹³ Forin Office, 195/2150, Public Record Office, Maunsel to N. O. Conon, May 6, 1903. (у даљем тексту F.O. PRO)

самом току устанка које је достављао амбасадору Николасу О Конору, а овај затим прослеђивао Форин офису. У периоду од 11. августа до 15. децембра 1903. Маунсел је О Конору упутио десет великих извештаја о војној ситуацији у Македонији.¹⁴ У њима је разматрана искључиво војна проблематика: дејства македонских устаника у Крушеву, Клисурси, Солуну, Скопљу, анализа састава турске војне силе и устаничких јединица. Према томе у тим извештајима може се наћи све оно што је специфично за тај простор, а што је могло да послужи за остваривање британских геостратешких интереса и за стварање неопходних процена у министарствима спољних послова и рата. Из извештаја које је Френсис Маунсел упутио 11. августа 1903. сазнајемо да се у Битољском вилајету налазило шеснаест батаљона турске војске предвођених Омер Ружди пашом, а у допису од 19. августа наведено је да се број батаљона повећао на шестдесет девет, као и да је тамо било концентрисано 420.00 војника и двадесет четири јединица артиљерије.¹⁵

У извештају од 10. септембра британски војни аташе је навео детаљан преглед састава турске војске у Македонији која је у том тренутку била распоређена у 350 батаљона, што је укупно износило 193.149 војника, а од тога броја у ефективи су се налазила 168.183 турска борца.¹⁶ Такође, Френсис Маунсел је извештавао и о операцијама турских војника чија су главна дејства била усмерена на Битољски вилајет где се налазило и главно жариште устанка. У гушењу устанка и кажњавању домицилног становништва у Битољском вилајету по Маунселовим подацима биле су ангажоване о чак осамдесет четири турске бригаде.¹⁷ Занимљиво је да је Маунсел у свом последњем извештају који је послао 15. децембра, а који је настао на основу његових запажања током обиласка подручја захваћених борбама, констатовао да турска војска уопште није била припремљена за герилски начин ратовања чему су с друге стране устаници били вични, као и да је међу турским трупама владала велика недисциплина.¹⁸ Британски војни аташе је у више својих извештаја пажњу посветио устаницима, њиховим војним циљевима и стратегији, устаничким центрима, а у првом реду Крушеву где је било концентрисано 1.500 људи наспрот 4.000 турских војника који су устанички центар држали у окружењу.

Веома драгоцене податке о саставу и стратегији устаничких јединица али и о последицама гушења устанка налазимо и код британских новинара и путника који су имали привилегију да и сами доживе устаничку

¹⁴ Х. Андонов Пољански, Кон британските извештаи за воените аспекти на Илинденското востание, Годишен зборник 10(36), Скопје 1983, 12.

¹⁵ F. O. 95/2150, PRO, Maunsel to O Conor, August 19, 1903.

¹⁶ Strength of Troops in Macedonia - III rd Corps., CF. Memorandum Respecting the Military Situation in the Balkan Peninsula-South East Confidential (F. O. 78/5289 PRO.)

¹⁷ Х. Андонов Пољански, Кон британските извештаи, 18.

¹⁸ F. O. 95/2150, PRO, Maunsel to O Conor, December 15, 1903.

атмосферу и упознају се са размерама тамошње трагедије и разарања. Тако на пример Џон Фостер Фрејзер у својој књизи износи податке да је број побуњеника у јесен 1903. године износио 32.000 људи, да су устаници прибегавали дизању мостова у ваздух и рушењу железничких пруга како би што ефикасније одсекли турску војску која је била концентрисана по гарнизонима. Након што су завереници напустили Крушево, по Фрејзеру, Турци су убили седамдесет седам становника града и спалили 570 дућана и кућа.¹⁹ Према првим информацијама које је српски конзулат у Битољу послао Београду после турског заузимања Крушева спаљено је 366 кућа, 203 дућана, а убијена су четрдесет четири хришћана.²⁰

О размерама устаничких борби писао је и Вилфред Тесицер, незванични британски дипломатски представник у Београду и то на основу информација које је црпео како из српских извора (лични контакти, штампа), тако и из разговора са својим сународницима које се сусретао у Београду после њиховог одласка из Македоније. Углавном су то били дописници британских листова и новинари који су 1903. посетили Македонију.²¹ Сви су они према његовим проценама делили исто мишљење да Бугарска нема намеру да се територијално прошири у Македонији или да повећа свој политички утицај већ само жели да тамо оствари мир и ред који би на крају довео до давања аутономије под влашћу једног хришћанског управника. То су наравно била врло наивна размишљања људи који нису у том тренутку хтели или могли да схвате суштину бугарске акције у Македонији чији је основни циљ био укључење те области у састав бугарске државе. Сви ти новински извештачи су уверавали Тесицера да су устаници одлучни да ризикују своје животе и да су подвргнути оштрој дисциплини. Учили су и да им је организација одлична, а да су се издаја и непослушност кажњавали без милости. У вези са оптужбама да су устаници починили као и Турци тешке злочине, Реиналд Вајон га је обавестио да је покушао да нађе доказе за то, али безуспешно. Присутно је уништавање села, регрутовање, а наметање обавеза је неминовна последица герилског ратовања сматрао је Вајон, упозоравајући да се ти екцеси нису могли стављати у исту раван са многим злочинима које су починили Турци. Вајон је Тесицеру такође признао да су Бугари веома добро обучени за рат јер тамо сваки трећи човек има ратно искуство. Тесицер је пренео Вајону своје уверење да су устаници спремни да жртвују стотине села да би изазвали сажаљење Европе.²²

¹⁹ J. F. Fraser, *Pictures from the Balkans*, London 1912, 209.

²⁰ АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-VI, Д-IX, Пов. бр. 6026, Ристић-МИД-у, 5. / 18. VIII 1903.

²¹ P. Auty, *Необјављени документи енглеског Министарства спољних послова о Србији 1837-1911*, Историјски часопис XII-XIII, 1961-1962. Београд 1963, 441.

²² F.O. 105/149, PRO, N^o /, *Thesiger to Bonham*, October 28, 1903.; С. Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886-1905*, Београд 1906, 122-123.

У званичној британској политици али и међу јавним мњењем, македонско питање је сагледавано и кроз призму антагонизма интереса балканских држава у тој области, а пре свега српских и бугарских, који иначе нису могли да се сакрију у том тренутку вербалним позивањем на потребу међусобне сарадње, што је иначе правилно уочио Вилфред Тесицер. Он је 30. септембра 1903. обавестио Форин офис да је турска влада издала посебну Ираду о признању српске националности у Македонији, чиме је по његовом мишљењу желела да направи противтежу ширењу бугарског националног покрета, односно намеравала да искористи љубомору која је постојала између Бугара и Срба.²³ Пред сам крај устанка 21. октобра 1903. године, британски дипломата је известио Форин офис да су „српски интереси у Македонији подстакнути с једне стране њеним интересима у Старој Србији, а с друге стране њеном завишћу због јачања бугарског утицаја.“²⁴

Сурово гушење македонског револта до кога је дошло крајем октобра 1903. и прогони побуњеника, али и локалног становништва, изазвали су оштру реакцију европског али и британског јавног мњења. Реџиналд Вајон је писао о тешким приликама које су владале у Македонији после гушења устанка. Он је из Битоља тих месеци послао текст који врло пластично описује жалосно стање у коме су се налазили становници Македоније: „Крвопролиће, пожари, пљачке, убиства су свакодневна појава. Стигла је несносна зима и донела тешку глад која немилосрдно пустоши Македонију. Морално и материјално пропадање се спроводи систематски. Сви окрузи су опустошени, свуда се могу видети згаришта и уништена села чији број износи више од стотину. У охридском и битолском крају ситуација је најтежа.“²⁵ Члан хуманитарне мисије при Балканском комитету Хенри Невинсон који је пуних шест месеци провео у Македонији разносећи помоћ угроженом народу забележио је да је „видео најстрашнија страдања које је човечанство до сада претрпело. Порушено је између сто и двесто хришћанских села, а без крова над главом је остало између 60.000 и 100.000 људи.“²⁶

Хенри Бреилсфорд који је предводио хуманитарну мисију у Македонији у својој књизи је изнео драгоцене податке који такође говоре о размерама трагедије која је задесила устаничке крајеве. Устанак је коначно сломљен 2. новембра 1903. године. Укупно је убијено и рањено 746 устаника.²⁷ Међутим, далеко страшније су биле размере освете и одмазде коју су турске казнене експедиције примењивале према становништву које се

²³ F. O. 105/149, PRO, N° 156, Thesiger to Lansdowne, September, 30, 1903.

²⁴ Accounts and Papers, CX (1904), N° 102, October 21, 1903, 95-96.; F. O. 105/149, PRO, N° 167, Thesiger to Lansdowne, October 21, 1903.

²⁵ X. Андонов Пољански, Ситуацијата во Македонија по Илинденското востание и Мирџштегските реформи, Годишен зборник, 8, Скопје 1955, 14.

²⁶ А. Илиева, Британска сведоштва за Македонија во 1904 година, Литературен збор, XXVII, 4, Скопје 1980, 75.

²⁷ H. N. Brailsford, Macedonia. Its Races and their Future, London 1906, 155.

затекло у устанничким крајевима. Према његовим проценама тада је спаљено укупно 12.211 кућа, а 70.000 људи је остало без својих домова. Само у битолском вилајету је потпуно спаљено 115 села, 84.000 кућа је уништено, а 115 људи убијено. У суседне државе се иселило 30.000 људи, 3.098 жена је силовано, њих 176 је одведено у турска села, 1.500 заробљено, а 1.900 нестало.²⁸

Крајем 1903. Ноел Бакстон је писао да је присутно огорчење на јавним скуповима широм Велике Британије поводом турских репресалија, али и у штампи која, сем неколико изузетака, симпатише македонску ствар.²⁹ Браћа Бакстон су оштро критиковали све оне који су у енглеској јавности ширили тезу да је македонско питање нерешиво и да је британска интервенција тамо неизводљива. Поред Бакстонових и Баучера и новинар Џозеф Дилон³⁰ је био поборник британског мешања у Македонији и веома је активно радио на придобијању тамошње јавности како би се испословала интервенција. Међутим, занимљиво је да је мњење, иако наклоњено становништву Македоније, било неупоредиво обазривије према тој врсти солуције него што је то био случај 1876. када је британска јавност била шокирана турским злочинима у Бугарској. Новине су осуђивале масакре, али су и упозоравале да треба бити опрезан према идеји о војној интервенцији.

Оно што интригира у целој ствари је упорност британске штампе у калкулисању о могућем времену избијања новог сукоба на простору Македоније. Готово униsono и у исто време обично током зиме шпекулисало се да ће већ наредног пролећа тамо избити нови рат. Интересантно је да је карактеристичан наслов новинарских чланака најчешће гласио, *Да ли ће њамо на пролеће бити рат*. У тексту, *The Macedonian Rising. The Austro-Russian Note*, који је Џемс Баучер објавио у *Times*-у 6. октобра 1903. и то у предвечерје гушења македонског устанка, већ се увелико шпекулисало са

²⁸ Isto, 161-166; У чланку, *Бугари Македоније*, Бреилсфорд је изнео податак о шестдесет хиљада људи који су остали без својих домова. Н. Н. Brailsford, *The Bulgarians of Macedonia*, *The Fortnightly Review*, vol. LXXV, January to June 1904, London 1904, 1051.

²⁹ N. Buxton and C. R. Buxton, *Public Opinion and Macedonia*, *The Monthly Review*, vol. 13, December 1903, 95.

³⁰ Емили Џозеф Дилон (*Dillon Emile Joseph*)

је рођен 21. марта 1854. године у Даблину. Студирао је оријенталне језике код Ернеста Ренана на Колеж ди Франсу, али и на Универзитетима у Лајпцигу, Ст. Петербургу, Харкову. Стекао је докторат из оријенталних језика, филозофије и компаративне филологије. Током боравка по европским градовима научио је више страних језика, а од старих језика је знао арапски, хебрејски и персијски. Као новинар је извештавао за *Daily Telegraph* у периоду од 1887. до 1914. године из Русије, али и из Јерменије (1894), са Крита (1897), из Кине за време тзв. Боксерског устанка. Такође је био извештач током другог Драјфуског процеса (1899). На Портсмаут мировној конференцији 1905. године био је специјални саветник руског грофа Витеа чији је био лични пријатељ. Осим Витеа, саветовао је низ других државника и дипломата, а током анексионе кризе подржао је грофа Ерентала у његовом сукобу са Извољским. Умро је 1933. године.

могућношћу избијања новог устанка и сукоба. Јављајући о упућивању аустро-руске ноте бугарској влади у којој се од ње тражило да уложи напоре у циљу пацификације ситуације, Баучер истиче да се у политичким и новинарским круговима наговештава могућност избијања новог и разорнијег конфликта од оног који се десио у Македонији током последњег устанка. Турски официри на граници желе провокације, а истовремено велики број побуњеника са бугарске стране границе је такође спреман да пређе у Македонију и започне нове сукобе са турским јединицама.³¹ У истом листу, 3. новембра 1903. године Баучер је објавио и текст, *The Bulgarian Elections. Triumph of the Government (Бугарски избори. Владин њтријумф)*, у коме је такође наговестио нове сукобе у Македонији. У прилог тој тези цитирао је речи бугарског агента у Лондону Цокова који је анализирајући прилике на Балкану процењивао да у Македонији нема напретка ситуације. Упозорио је да се не треба заваравати да су револуционарни комитети одустали од својих циљева и борбе за независност од Турске. Њихова тактика се огледа у томе да током зиме само привремено прекину своје акције и одложе оружје, односно напусте планинска уточишта и врате се кућама да би с пролећа наставили акције.³²

Коначно, *Times* је и 29. децембра 1903. године писао о предстојећем рату у Македонији преносећи кратку али алармантну вест свог дописника из Солуна насловљену, *The Macedonian Movement (Македонски њокреџ)* према којој су тамошње власти информисане да су снаге од 4.000 комита распоређене у групама од по сто и двесто људи, под командом осамдесет бугарских официра спремне да нападну турску територију.³³ Дописник *Daily Maily-a*, Реџиналд Вајон такође је прогнозирао да ће на Балкану то јест у Македонији током 1904. године неминовно доћи до новог рата. У својој књизи, *The Balkans from Within (Балкан изнуџра)*, Вајон је истакао да Бугарска сматра да је наступио тренутак када ће моћи да оствари своје интересе у Македонији и да то наговештава да ће се у 1904. на Балкану поново ратовати. Једино чудо може ту област спасити од рата, резигнирано закључује Реџиналд Вајон.³⁴

Да закључимо, устанак на територији Македоније од августа до краја октобра 1903. године оставио је снажан утисак на европску јавност, а можемо закључити још више на јавно мњење на британском острву. Међутим, за разлику од британске владе која је бледо и готово незаинтересовано реаговала на тамошња збивања, њена јавност је у потпуности стала на страну устаника изражавајући снажне симпатије за њихову борбу. Нарочито су у изливима пријатељских осећања предњачили листови и то готово без изузетка и они либералне али и конзервативне провенијенције.

³¹ J. Bourcheir, The Macedonian Rising. The Austro-Russian Note, The Times, October 6, 1903.

³² J. Bourcheir, The Bulgarian Elections, The Times, November 3, 1903, 3.

³³ The Macedonian Movement, The Times, December 29, 1903, 3.

³⁴ R. Wyon, The Balkans from Within, London 1904, 2-12.

Убедљивост њихових ставова поткрепљивали су веома исцрпни и емотивно обојени извештаји специјалних дописника које су на поприште сукоба слале готово све најважније новине. О размерама одмазде и малтретирањима домаћег становништва након гушења устанка такође се опширно извештавало у британским новинама. Према томе, управо су енглеско мњење, а пре свега новинари, путописци али и научници одиграли снажну улогу у правовременом информисању домаће, али и шире европске јавности, о ономе што се у касно лето 1903. године дешавало на територији немирне Македоније.

Aleksandar RASTOVIĆ

**ENGLISH PUBLIC OPINION
ABOUT THE 1903 MACEDONIAN UPRISING**

Summary

The outbreak of the so-called Ilinden Uprising drew attention of the European public. However, the revolt of the Christians of this province seem to have had the biggest impact on the public opinion and officials in Great Britain. The uprising was especially popular with the press, which loudly condemned brutal acts of the Turkish army and irregular forces, and showed great sympathies towards the rebels and the oppressed population. Numerous well known Englishmen published their opinions and columns in favor of the Christian population. One of the most agile ones was the journalist Noel Buxton. The most influential newspapers sent their special and war reporters to the scene of the conflict. All of them sent dramatic reports on horrible crimes and repression, which additionally homogenized the public opinion in favor of the rebellion. Well respected scientists and travelers also traveled in these months to the rebel area, and they also left precious information about the extent of the uprising, casualties, and destruction.